

OĞUZNAMELER GÖZÜMÜ AÇTI

Ahmet B. Ercilasun

- Bir Türkologun dokunmadan geçemeyeceği metinler vardır. Üniversitelerde yıllarca Türk dili dersleri veren bir öğretim üyesinin üzerinde durmadan geçemeyeceği konular vardır. Bence hiçbir Türkolog *Kök Türk Anıtları*'na temas etmeden meslek hayatını tamamlayamaz. Anadolu ağızlarının enginliklerinde dolaşırken de Sibiry'a'daki küçük Türk topluluklarının dillerini incelerken de Türkologlar bengü taşlara uzanmak ihtiyacını duyarlar.

Türk diliyle uğraşanların dokunmadan geçemeyeceği bir eser de *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. Bir kelimenin, bir ekin açıklanması gerekince ilk başvurduğumuz eserlerden biri bu eserdir. Nice meslektaşımın Besim Atalay ciltlerini eskittiğini biliyorum.

Kutadgu Bilig de böyle eserlerden biridir. Reşid Rahmeti Arat çok genç yaşlarında, otuzlarında *Kutadgu Bilig* ile uğraşmaya başladı. Ömrünü verdi bu esere. Şimdi *Kutadgu Bilig* toplantıları yapıyoruz, bildiriler okuyoruz ve sözün bir yerinde mutlaka Reşid Rahmeti Arat diyoruz. Yusuf Has Hâcib... Ulu bilge... Bilmiyorum, daha ne kadar yıl kendisinden söz ettirecek? Belki de bengü yıllarca.

Ulu bilge deyince Dede Korkut'u unutmak mümkün mü? Önce Seyhun boylarında yayılan Oğuz çadırlarının konuğu oldu Korkut Ata. Yüzyıllarca ozanlar onu çaldılar, onu söylediler. Sonra adı unutuldu ama masalları dillerde yaşadı. Günün birinde yaban ellerde yeniden ortaya çıktı. Dirildi yeniden ölmemesine. Adı bilinmez, kutu yaşayası bir yazıcı ozan, ak yapraklar üzerine yazmıştı Dede'nin anlattıklarını. Doğu bilimciler, Türk bilimciler, destan bilimciler yıllarca bu yapraklara baktılar.

Güzel söylüyordu ozanlar. Arada söyledikleri şiir mi neydi! Yoksa şiirden daha ahenkli şeyler miydi? Aslında onlar, kopuzları eşliğinde söylediklerinin değerinin, güzelliğinin farkındaydılar. Şiir sözü yeterli değildi. Bu güzellik, bu ahenk başka bir sözle anlatılmalıydı. En güzel sözü buldular, **soy** dediler. Soy atlar gibi. Dede Korkut boylarının içindeki o üst üste düşen diziler, o harikulade düzenler olsa olsa soy atlar gibi **soy dizeler** olurdu. **Soy** dediler, **soylama** dediler. Yalnız Türkologlar değil, edipler de şairler de çocuklarımıza masal anlatan masalcılar da yıllarca Dedem Korkut'un soylamalarından, boylamalarından beslendiler.

Ancak Türk bilimcileri, destan bilimcileri şaşırtan bir şey vardı. Ak sakallı Dedem, o küçük destanlarına **boy** diyordu demesine ama bazen de **Oğuzname** diyordu. Beyrek için, Salur Kazan için Oğuznameler düzüyordu. Sonra yaban ellerden birinde bir yazma daha ortaya çıktı, Akdeniz'e bakan eski bir mabedin kütüphanesinde. Bu kez yazıcı duraksamadan *Oğuzname* demişti eserine. *Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beğ ve Gayrı*.

Eser üzerinde göz nuru döken ilk bilginlerimiz, ilk Türk bilimcilerimiz "Oğuzname" sözünün hakkını vermişlerdi. Muallim Cevdetler, Köprülüzade Mehmet Fuatlar *Dede Korkut Kitabı'nı Oğuzname* olarak değerlendirirken daha soyadlarını bile almamışlardı.

İlk önce Muallim Cevdet şaşırtmıştı beni ve gözlerimi açmıştı. Daha 1918 yılında, *Yeni Mecmua'nın* Çanakkale için çıkarılan o fevkalade nüshasındaki makalesine "Oğuzname – Kitâb-ı Dede Korkut" adını vermişti. *Dede Korkut Kitabı'nın*, *Oğuzname'nin* bir "cüz'ü", bir parçası olduğunu söylüyordu. Daha nice eski eserlerimiz *Oğuzname* adını taşıyormuş. Mesela 3. Mehmed zamanında yazılan Seyyid Lokman'ın kitabı: *İcmâl-i Ahvâl-i Âl-i Selçuk der-Konya ber-mûceb-i nakl ez-Oğuznâme* yani Seyyid Lokman Anadolu Selçuklularının tarihini yazmış ama *Oğuzname'den* naklen yazmış. Hatta bu yazarımız, Sarı Saltuk'un Rumeli'ye göçünü bile *Oğuzname'den* nakletmiş. 16. yüzyılın tarihçisi Lütfü Paşa bile Selçuklulardan söz eden tarihine *Oğuzname* adını vermiş. Muallim Cevdet'in yazdığına göre Ahmet Vefik Paşa'nın kütüphane fihristinde de iki adet *Oğuzname* varmış.

Muallim Cevdet'i asıl heyecanlandıran ise *Ulu Han Ata Bitigçi* adlı kitaptı. Bu eserden ilk bahseden Mısırlı Ahmed Zeki Paşa'ydı. 1912 yılında Atina'daki Müsteşrikler (Doğu bilimciler) kongresinde okuduğu bildiride Ahmed Zeki Paşa, 14. yüzyılda Kahire'de yaşamış Türk asıllı Ebubekir Abdullah Ed-Devâdârî'nin *Dürerü't-Ticân* adlı Arapça tarihini tanıtıyor ve bu eserde anlatılan *Ulu Han Ata Bitigçi* ile ilgili bilgiler veriyor. Muallim Cevdet de *Dürerü't-Ticân*'ın Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshasını bulup aynı bilgileri oradan tekrar okuyor.

14. yüzyılda Ebubekir Abdullah'ın görüp anlattığı *Ulu Han Ata Bitigçi*¹ adlı kayıp kitap Muallim Cevdet'i o kadar heyecanlandırıyor ki onu kayıp *Oğuzname* sanıyor ve şunları yazıyor: “*Oğuzname* tamamen bulunsaydı Türkler için Orhun sütunları kadar mühim bir âbide-i lisan ve târîh olacaktı çünkü miladın 733... tarihinde zikredilen bu sütunlarla *Oğuzname*'nin bir yaşta olduğu emr-i muhakkaktır.”

Oysa Ebubekir Abdullah, *Ulu Han Ata Bitigçi*'nin Kıpçak ve Moğollarca mukaddes olduğunu söyledikten sonra açıkça “Diğer Türklerin de bir kitabı vardır ki ismi *Oğuzname*'dir.” diyor. Muallim Cevdet, kendi yaptığı bu çeviriye rağmen iki kitabın aynı olduğunu düşünüyor. Çeviri açık: “Diğer Türklerin de...” yani *Oğuzname* başka, *Ulu Han Ata Bitigçi* başka bir kitaptır.

1919'da yayımladığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'da Köprülüzade de 1935'te yayımladığı *Oğuzlara Dair*'de Hüseyin Namık Orkun da iki kitabı aynı sanmaya devam ediyorlar. Üstelik Ebubekir Abdullah'taki ilgili bölümü onlar da benzer şekilde tercüme etmişler.

Tabii büyük bilginler böyle yazınca hatayı düzeltmek kolay olmuyor. Aca-ba ben mi yanlış anlıyorum diye çok düşündüm. Aziz dostum Kâzım Yaşar Koprıman'ın yaptığı son çeviriye de baktım. Orada da benzer bir çeviri var. Koprıman'ın tercümesinde “(Moğollar ve Kıpçaklar) bu kitaba çok değer verirler.” denildikten sonra şöyle devam edilmiş: “Muahhar Türklerin [et-Türk el-uhar] de saygı gösterdikleri ve aralarında elden ele dolaştırdıkları *Oğuz-nâme* adında bir kitapları vardır.” Koprıman, yazmanın ilgili yapıtlarının tıpkıbasımını da vermiş; oraya da baktım: et-Türk el-uhar. İşte çeviricilerin “diğer Türkler, nasıl ki, muahhar Türkler” şeklinde çevirdikleri Arapça ibare bu. Aslında bağlam da çok açık. Moğollar ile Kıpçakların saygı gösterdiği (mukaddes bildiği) ve onları eski Türklerle akraba gösteren bir kitap var; adı *Ulu Han Ata Bitigçi*. Muahhar (diğer) Türklerin de elden ele dolaştırdıkları bir kitap var; adı *Oğuzname*. Ebubekir Abdullah'ın yazdığına göre birinci kitap, Türklerin ilk atası ve ilk anasının Ulu Kara Tağ-çı adlı bir dağdaki mağarada yaratılışlarından ve onların çocukları Altun Han'dan söz ediyor. İkinci kitap, “diğer Türkler”in ilk hükümdarlarının faaliyetlerinden ve ilk hükümdarlarının büyüğü olan Oğuz'dan söz ediyor. İkincisinde Tepegöz gibi hikâyeler ve hikmetli sözler de varmış.

Dede Korkut üzerinde çalışan Orhan Şaik Gökyay ile Muharrem Ergin ve *Oğuzlar*'ın yazarı Faruk Sümer de *Oğuzname* ile ilgili bölümün çevirisini eserlerine almışlar ama onlar *Ulu Han Ata Bitigçi*'den hiç söz etmiyorlar. Belli ki ikisinin ayrı kitaplar olduğunu fark etmişler. Onlar suskun ama

1 Ahmed Zeki Paşa da Muallim Cevdet de son kelimeyi *Bilgeci* okumuşlardır.

yine de ortada Fuat Köprülü gibi, Hüseyin Namık gibi iki büyük bilginin yazdıkları var. “Muahhar” araştırmacılar, bazen kendilerinden öncekilerden söz etmeseler de hatta bazen Ebubekir’in yazdıklarını kendi keşifleri zanetseler de aynı hataya devam ediyorlar; “yanlış” sürülüp gide yörür. *Ne-hir Destan Oğuzname* nam son kitabımda bu ikisinin ayrı eserler olduğunu yazdımsa da bu “yanlış”ın ne zamana dek sürülüp gide yörüyeceğin bilmem.

Aslında Muallim Cevdet’in gözümü açması bu konuda değil. *Oğuzname* kavramının genişliği konusunda. Gerçekte neydi *Oğuzname*? Dede Korkut boyları *Oğuzname* idi, Selçuklu tarihinden söz eden eski eserler *Oğuzname* idi. Hatta 1424 yılında (belki de 1436’da) *Tevârîh- Âl-i Selçuk* adlı eserini yazmış olan Yazıcıoğlu Ali de “Aygur hattı-y-ıla” yazılmış bir *Oğuzname*’den bahsediyor. Yazıcıoğlu; elif’in üzerine “med” çekmiş, “Aygur” diyor ama söz ettiği hat (yazı) besbelli ki Uygur yazısı. “Mûteber nâşiller” bu eserde, yani Uygur yazılı *Oğuzname*’de, Oğuz kavminin neseplerini “icaz yollu” ve “mufassal” olarak yazmışlar.

2. Murad’ın elçisi Şükrullah da 1459’da Karakoyunlu sarayında bir *Oğuzname* görmüş. Şükrullah “Moğol yazısı ile yazılmış.” diyor ama Atsız’ın düştüğü dipnotta yazıldığı gibi “Şükrullahın Moğol yazısı dediği bu yazının Uygur yazısı olduğu muhakkaktır.” Şükrullah, “*Oğuzname*” terimini de kullanmıyor. Farsça eserinde “Oğuz tarihi” diye geçiyor. Daha doğrusu Atsız böyle çevirmiş ama 2. Murad’ın ve Karakoyunlu Cihanşah’ın neseplerini Oğuz Han’a çıkararak bu kitabın da *Oğuzname* olduğu şüphesizdir.

Sultan Cem’in elinde de *Oğuzname* olabilir mi? Hani şu gurbette ölen, mazlum ve mağdur şehzadenin. Evet, onun elinde de özet bir *Oğuzname* vardı ama adı başka idi: *Câm-ı Cem-Âyin*. Kitabı yazan Bayat boyundan bir Türk, Hasan ibni Mahmud. Hac farizasını (ben r ile başlayan heceyi uzatarak söylüyorum ama bilmem ki herkes böyle mi yapıyor?) yerine getirmek için Mekke’ye giden Bayatlı Hasan’ın elinde bir *Oğuzname* de varmış. 1480’lerin başında Cem Sultan’la orada karşılaşmışlar ve birbirlerine karşılıklı şiir yazmışlar. Diyor ki Hasan: “Sonunda ‘söz sözü açar’ dedikleri gibi, ülke açan yüksek Osmanoğulları’nın soyu, Oğuz’un büyük oğlu Gün Han’a ve onun boylarından Kayı Han’a ulaştığı ve başkaca silsilelerini, eldeki ‘*Oğuz-nâme*’den kısaltarak vermeme istediler. ‘Onların isteklerini yerine getirmek için’ bir haftada bitirilerek ‘*Câm-ı Cem-Âyin*’ adı verilip iltifatlarına yakınlık kazanıldı.”

Allah Allah!.. Ben Tanrı sözünü çok severim ve atalarımın yaptığı gibi Allah yerine sık sık da kullanırım ama bu deyimde de Tanrı Tanrı... denmez ki. Allah Allah!.. Bayatlı Hasan hacca giderken yanında *Oğuzname* taşıyor-

muş. Ondan 30 küsur yıl önce Şükrullah, Cihanşah'ın sarayında *Oğuzname* görmüş. Ondan da 20-30 yıl önce Yazıcıoğlu Ali, Uygur yazılı bir *Oğuzname*'den söz ediyor. 1310'larda Kahire'deki Türk tarihçi Ebubekir Abdullah diyordu ya "diğer Türkler" in ellerinde *Oğuzname* adlı bir kitap var ve o kitap "elden ele" dolaşüyor. 1480'lerde hâlâ "elden ele" dolaşüyor. Üstelik Kâbe'ye giderken Bayat boyundan bir Türk onu yanına alıyor ve bir hafta içinde özetini çıkarıp Sultan Cem'e veriyor. Şehzadeye güzellik olsun diye de eserin adını *Câm-ı Cem-Âyin* koyuyor: "Cem törenli kadeh". Hem içki âlemleriyle ünlü efsanevi İran hükümdarı Cem'e hem de şehzadenin adına göndermede bulunuyor. Şimdi burada Ali Emîrî Efendi de rahmet istedi çünkü *Câm-ı Cem-Âyin*'in iki nüshası var ve ikisini de o buldu ve ilk kez o yayımladı. Bu nüshalar şu anda da onun millete bağışladığı kütüphanede bulunuyor. Çok uzak değil, Fatih Camisi'ne yakın o kutlu kütüphanede. 20. yüzyılın başında da bu mübarek topraklarda mübarek insanlar yaşamış.

Şaşırdıkça şaşıyorum. *Oğuznameler* bir yandan nesep kitapları. Osmanoğullarının, Karakoyunluların soylarını Oğuz Han'a çıkararak nesep kitapları. Bir Akkoyunlu tarihi olan *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin başında da Uzun Hasan'ı Oğuz Han'a bağlayan bir şecere var. O bölüm de bir *Oğuzname*. 1470'lerde Ebûbekir Tihriânî tarafından yazılmış bu Farsça kitap şimdi kim bilir nerelerde? Ankara'daki Millî Kütüphanenin başında vaktiyle Adnan Ötügen adlı bir mübarek zat varmış. Bu Akkoyunlu tarihinin Basra'da yaşayan bir avukatın elinde olduğunu işitmiş. Binbir çaba ile kitabı bir süreliğine Millî Kütüphaneye getirtmiş. Bir fotokopisini aldıktan sonra kitabı geri göndermişler. Avukat şimdi ölmüş olmalı. Yazma kim bilir kimlerin elinde kaldı? Neyse ki Necati Lugal ile Faruk Sümer, eseri Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında bastırmışlar.

Akıbeti bilinmeyen böyle bir kitap daha var: *Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihan*. 3. Murad zamanında yazılmış bu eseri, Nihâl Atsız 1936 yılında görmüş, Türklerle ilgili bölümlerini eliyle kopya etmiş; 1961'de de yayımlamış. Ancak eser 1940'larda Almanya'ya gitmiş ve şimdi nerede olduğu bilinmiyor. Eser tam bir nesepname. Zaten birkaç yerinde *Bahrü'l-Ensâb* ("Nesepler Denizi") adlı bir eserden neseplerin nakledildiği belirtiliyor. Selçukluların da Akkoyunluların da Saltukluların da Mengüçeklilerin de neseplerini Oğuz Han'a çıkarıyor.

Okudukça şaşırmaya devam ediyorum. Şaşıyorum ve gözlerim açıldıkça açılıyor. Yakup Karasoy ve Mustafa Toker'ce yayımlanmış *Anonim Şibani-name*'nin ikinci baskısı söz konusu olunca dostum Karasoy esere bakmamı rica ediyor. Bir şaşkınlık daha yaşıyorum: Cengiz Han'ın şeceresi de Oğuz Han'a dayanıyormuş. O zaman Cengiz'in şeceresiyle ilgili öteki eserlere de

bakmam farz oluyor. *Tört Ulus Tarihi, Şecere-i Türk...* Hepsinde de Cengiz'in soyu, Ergenekon'dan çıkan Kıyat'a; Kıyat'ın soyu da Oğuz Han'a dayanıyor.

Demek ki diyorum, biz yanılıyorz. *Oğuznameleri, Oğuz Kağan Destanı*'nı sadece Oğuzlara ait düşünmekle yanılıyorz. Baştaki "Oğuz" kelimesi bizi yanıltıyor. Destanın adında "Oğuz" kelimesi olunca onun sadece Oğuzlara ait olduğunu sanıyoruz.

Sonra, yıllarca önce yaptığım bazı araştırmaları hatırlıyorum. Ben, Oğuz Kağan'ı tarihin hangi dönemlerinde aramıştım? Onun torunlarını ve Dede Korkut'u hangi dönemlere yerleştirmiştim? Bunları hatırlıyorum ve tekrar Zeki Velidî Togan'ın 1972'de yayımlanan o destansı eserine dönüyorum: *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*.

Dede Korkut'un yaşadığı zamanı; Faruk Sümer'in ancak 10. yüzyıla kadar geriye götürmesine karşılık, Togan Hoca 8. yüzyıla dek geriye götürebilmişti. Ona göre Oğuz Han'ın torunlarından İñalsır Yavkuy -ki destana göre Dede Korkut onun zamanında yaşamıştı-, 766'da Göktürlere isyan eden İlmalsın Cebguye olabilir. 1931 yılında ise Togan, Dede Korkut'un "Gök Türk zamanındaki Oğuz yabguları nezdinde bulunan bir Türk hakîmi" sayılabileceğini yazıyordu.

Daha açık bir sonuç olmalıydı. Ne yapabilirdim? Togan Hoca'nın *Oğuz Destanı* kitabında, Oğuz Han'ın *Câmiü't-Tevârih*'te anlatılan çocukları ve torunları bir cetvel hâlinde sıralanmıştı. Üstelik cetvelin yan tarafında aynı silsilenin *Şecere-i Terâkime*'deki karşılıkları da vardı. Cetvelin sonundaki hükümdarlar, açıkça Selçuklu sultanları idiler. Ondan öncekiler Sâmanoğulları hükümdarlarıydı. Daha öncekiler ise **Kara Han, Buğra Han** gibi adlar taşıyorlardı. Demek ki onlar da Karahanlı hükümdarları idiler. Faruk Sümer de bundan şüphe etmiyordu. Öyleyse Karahanlılardan geriye gitmemek için sebep yoktu. Geridekiler **İnal Yavkuy Han, İñalsır Yavkuy Han, Kayı İnal Han, Kayı Yavku Han** gibi adlar taşıyorlardı. **Yavkuy, yavku...** Bunlar Batı Köktürklerinin unvanları değil miydi? Elbette öyleydi. Köktürk tarihiyle uğraşanların bildiği bir şeydi bu. Geriye doğru gidince Batı Köktürklerine ulaşıyorduk. 2006 yılında, DTCF'nin Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünün bir sempozyumunda sunduğum bildiriye bunu açıklamıştım. Dede Korkut'un vezirlik ettiği hükümdarlar, Batı Göktürk ve onların devamı olan Türkiş hükümdarlarıydı. Bu sonuç, Dede Korkut'un peygamber zamanında ortaya çıktığı kayıtlarına da 295 yıl yaşadığı rivayetine de uygun düşüyordu. Zaten Oğuz Yabgu hanedanı da Türkişlerden çıkmıştı.

Tarihî zaman Köktürklere dek ulaşınca bundan bir sonuç daha ortaya çıkıyordu: Köktürkler, yalnız Oğuzların ataları değildi. Karluk ve Kıpçak boylarının da atalarıydı. Öyleyse Dede Korkut'tan onlarda da iz kalmış olmalıydı. Türk Dünyası'na açılma imkânının doğuşu bize pek çok yeni bilgiyi de getirmişti. Kıpçakların çocukları olan Kazaklar arasında yüzlerce Korkut Ata efsanesi vardı. Hatta bu efsanelerde Korkut Ata, musikinin piriydi.

Öte yanda bir de *Alpamış Destanı* vardı. Özbeklerde, Kazaklarda, Başkurtlarda. Sovyet Dönemi Alpamış uzmanlarından Jirmunskiy; Alpamış'ın, Bamsı Beyrek'in paraleli olduğunu söylüyordu. Dede Korkut boylarıyla uğraşan bilginler arasında da bu görüşe itiraz eden yoktu. Öyleyse Dede Korkut ve onun anlattıkları, onun hakkındaki rivayetler yalnız Oğuzlarda değil, Kıpçak ve Karluk boylarında da vardı.

Oğuz Kağan ise çok daha eskiye gidiyor ve bütün Türkleri hâkimiyeti altında topluyordu. O; yalnız Oğuzların değil, bütün Türklerin hükümdarıydı. Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime*'de bunu açıkça belirtiyordu. Oğuz Han'ın 2-3 nesillik torunlarından sonra sıra *yavku / yavı* unvanını taşıyan hükümdarlara gelince arada dört bin yıl vardır, diyordu. Köktürklerden geriye doğru 4.000 yıl. Elbette bu abartılmış bir sayı idi. Ancak aradaki mesafenin çok uzun olduğunu gösterdiği de muhakkaktı. Araştırmacıların birçoğunun kabul ettiği gibi Oğuz Han, Asya Hun Hükümdarı Motun (Mete) olmalıydı veya Togan'ın düşündüğü gibi Alp Er Tonga. Daha doğrusu destan bilimcilerinin “katman” anlayışına göre, çok eski tarihlere ait birkaç katman destanda birleşmiş olabilir ve Oğuz Kağan, birkaç hükümdarı temsil etmiş olabilir. Yine de onun yaptıkları en çok Motun'a benziyordu.

Bu kadar derinlere dalmaya da aslında gerek yoktu. Destanın en eski değişikesinde, Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı*'nda “Ben Uygur'un kağanıyım” demiyor muydu? Uygur, Karluk, Kıpçak, Kalaç Türk boylarının adlarını o vermemiş miydi? Adlarını verdiği bu beyler, hep onun ordusunun beyleri değil miydi? Destan bize açıkça söylüyordu: Oğuz, bütün Türk boylarının kağanı idi. Onun uranı (narası) “gökbörü” idi. Neredeyse bütün dünyayı hâkimiyeti altına almıştı ve güneş tuğ idi, gök ise çadır. O, bütün Türk boylarının “cihan hâkimiyeti mefkûresi”ni temsil ediyordu. Oğuz Kağan; yalnız Oğuzların değil, bütün Türklerindi ve bütün Türklerin “ülkü”sünün yol başçısı idi.

Oğuznamelerle uğraşırken “Daha neler gördü bu gözlerim?” diye bir not almış, bir yerlere yazmışım. Eh, o gördüklerimi de bir başka yazıya saklayayım.